

Tax Compliance from Behavioral Approach Perspective

Davranışsal Yaklaşım Perspektifinden Vergi Uyumu

Alper KILIÇASLAN^a, Gazi SONKUR^b

^a Bağımsız Araştırmacı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, kilicaslan@kilis.edu.tr, 0000-0002-1861-0259

^b Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, gazisonkur@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0003-4299-0981
<https://doi.org/10.30711/utead.1206114>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 17 Kasım 2022

Düzeltilme Tarihi: 2 Ocak 2023

Kabul Tarihi: 2 Ocak 2023

Anahtar Kelimeler:

Davranışsal Yaklaşım,
Vergi Uyumu,
Mükellef

ÖZ

Ekonomi alanında 1950'lerden sonra yer edinen "davranışsal yaklaşım" iktisat bilimiyle psikoloji bilimini birleştirmiş ve insan davranışlarına bu açıdan bakılmasını sağlamıştır. İnsanların seçimlerinde her zaman rasyonel davranmadıklarını ve psikolojilerinin de tutum ve davranışlarında etkili olduğunu savunan davranışsal yaklaşım yeni bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada mükelleflerdeki vergi uyumu davranışsal yaklaşım açısından değerlendirilmiştir. Davranışsal yaklaşım temelinde kararları etkileyen duyguların, önyargıların, sosyal ve psikolojik faktörlerin vergi ödeme ya da ödememe kararları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

JEL Sınıflandırması: H2, H26.

ARTICLE INFO

Article History:

Received November, 17, 2022

Received in revised form January, 2, 2023

Accepted January, 2, 2023

Keywords:

Behavioral Approach,
Tax Compliance,
Taxpayer

ABSTRACT

The "behavioral approach", which took its place in the field of economics after the 1950s, combined the science of economics with the science of psychology and enabled human behavior to be viewed from this perspective. The behavioral approach, which argues that people do not always act rationally in their choices and that their psychology is also effective in their attitudes and behaviors, has been accepted as a new branch of science. In this study, tax compliance in taxpayers was evaluated in terms of behavioral approach. On the basis of the behavioral approach, the effects of emotions, prejudices, social and psychological factors that affect decisions on tax payment or non-payment decisions are examined.

JEL Classifications: H2, H26.

1. GİRİŞ

Geleneksel ekonomi yaklaşımında insanların tamamen rasyonel karar alan bireyler olduğu ifade edilerek insan psikolojisinin etkisi büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Geleneksel yaklaşıma göre insanlar kendi menfaatlerinin peşinde sürekli bir biçimde koşan rasyonel varlıklardır. Rasyonel olarak davranan bir insan hatalarının tekrarından kaçınmakta ve belirsizlik altında akılcı kararlar verebilmektedir. Rasyonel bireyler kendi çıkarlarını maksimize etme çabası içerisindedir (Şentürk ve Fındık, 2014:128). Diğer bir ifadeyle iktisadi ajanlar eylemlerinin ya da politikaların etkilerini değerlendirirken değer yargılarından kaçınmak için büyük çaba sarf ederler (Altun, 2020:50). Değer yargılarına sahip olmak ne demektir? Ya da belirsizlik altında akılcı karar vermek her zaman mümkün müdür? İşte bu sorular insan psikolojisi ile yakından ilgilidir. Bu sebeple bireylerin her zaman rasyonel davrandıklarını temel alan görüş, zamanla, insanların belirsizlik altında her zaman rasyonel davranmadıkları, insan psikolojisinin, mevcut şartlardaki

duygularının, başkalarının ne yaptığına dikkat etmelerinin de kararlarında etkili olduğunu savunan görüşlerin güçlenmesine ve iktisatta bir "davranışsal yaklaşım" teorisinin gelişmesine yol açmıştır.

Bu çalışmada davranışsal yaklaşımın kamu politikaları açısından vergilemede vergi uyumuna etkisi, vergi ahlakı ve vergi gelirlerinin artırılmasında davranışsal yaklaşımın rolü incelenmiştir. İlk bölümde davranışsal yaklaşımın tarihsel arka planı, ikinci bölümde vergi uyumu ve vergi ahlakı terimleri ve üçüncü bölümde ise davranışsal yaklaşım açısından vergi uyumu konusu irdelenmiştir.

2. DAVRANIŞSAL YAKLAŞIMIN TARİHÇESİ VE KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Davranışsal Yaklaşımın Tarihçesi

İktisat bilimi tarihsel süreç içerisinde matematik ve psikoloji disiplinleriyle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki zamanla yeni teorilerin ve varsayımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Davranışsal yaklaşım teorisi de iktisat ile psikoloji disiplinlerinin insan davranışları

yönüyle ilişkisinden ve bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Ancak davranışsal yaklaşım geleneksel iktisadın varsayımlarını reddetmekte ve insan davranışlarının rasyonel (*perfectly rational*) olmadığı, insanların karar verirken psikolojik ve sosyolojik faktörlere bağlı olarak sınırlı rasyonel (*bounded rationality*) veya irrasyonel (*irrationality*) kararlar verebileceklerini öngörmektedir. Her iki disiplin için ortak nokta insandır. Ayrıldıkları husus; iktisat bilimi insanın ekonomik seçimleriyle ilgilenirken, psikoloji bilimi, insan davranışları ile bu davranışlara sebep olan unsurlarla ilgilenmektedir (Eser ve Devletkan, 2011:288).

Klasik iktisat psikoloji ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. İktisat alanında önemli çalışmaları bulunan teorisyenlerden Adam Smith, David Hume ve Jeremy Bentham eserlerinde bireylerin iktisadi davranışlarını psikoloji bilimiyle ilişkilendirip açıklamaya çalışmışlardır (Eser ve Devletkan, 2011:289). Klasik iktisatçıların her ne kadar psikoloji bilimi ile iktisat biliminin ayrı bilim dalları olduğu, psikolojiyi iktisatla ilişkilendirmenin geçerli bir sebebi bulunmadığı, iktisattaki "*homo economicus*" kavramının geçerli olduğu tezini savunsalar da insan psikolojisi ve insan davranışlarının sebepleri her zaman inceleme konusu olmuştur. Örneğin refah okulu temsilcilerinden Vilfredo Pareto, "*psikoloji ekonomi politığın ve genel olarak her sosyal bilimin temelidir. Belki bir gün sosyal bilimlerin yasalarını psikolojinin ilkelerinden çıkarabileceğiz*" demiş ancak o günlerde bu durumun henüz gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir (Pareto, 2014:20).

Davranışsal iktisat kavramı olarak ilk defa 1951 yılında George Katona tarafından kullanıldığı için kendisi hakkında "davranışsal iktisadın babası" ifadesi kullanılmıştır (Hosseini, 2011:978). 1955 ve 1957 yıllarında özellikle Herbert Simon'un türettiği sınırlı rasyonellik kavramı çevresinde şekillenen bilişsel yaklaşım, psikolojik faktörlerin iktisadi analizlere yoğun bir şekilde dahil edilmesine yol açmıştır (McCaffery vd. 2006, Akt.Seçilmiş ve Didinmez, 2016:205). Simon'un 1978 yılında yaptığı ve davranışsal ekonominin daha da önem kazanmasına yol açan, ekonomik organizasyonlarda karar verme sürecine yönelik araştırması Nobel'e layık görülmüştür. Simon'un davranışsal iktisada katkısı "karar alma" terimini bu alana yerleştirmesi olmuştur (Tekin ve Gürçam, 2019:67).

Davranışsal iktisat sonraki yıllarda Daniel Kahneman, Amos Tversky, Paul Slovic vb.'nin çalışmalarıyla önemli bir ilerlemeler kaydetmiştir. Bu süreçte özellikle de bilişsel yöntemler iktisat bilimine dahil edilerek davranışsal iktisada ivme kazandırılmıştır (Seçilmiş ve Didinmez, 2016:205). Özellikle Daniel Kahneman davranışsal yaklaşım alanındaki çalışmalarıyla Herbert Simon gibi Nobel ödülüne layık görülmüştür. Kahneman'ın sınırlı rasyonelitye önemli katkıları olmuştur. Kahneman ve Tversky'nin 1970'lerden sonra yaptığı çalışmalar yeni davranışsal iktisat dönemini başlatmıştır (Eser ve Toigonbaeva, 2011:299). Kahneman

ve Tversky'e göre sınırlı rasyonellik varsayımının altında yatan faktörlerden birisi insanların karar alırken bilinçli düşünme (*deliberative thinking*) ve sezgisel düşünmeyi (*intuitive thinking*) birlikte kullanmalarıdır. Bilinçli düşünme zahmetli ve yorucudur. Sezgisel düşünme ise hızlı düşünme biçimidir (Altun, 2020:52). Kahneman ve Tversky; davranışsal iktisat ile ilgili araştırmalarını "Kısa Yollar (Heuristics) ile Bilişsel Yanlılıklar/Sapmalar", "Çerçeveleme Etkisi" ve "Beklenti Teorisi" olarak üç bölüme ayırmışlardır. (Tekin ve Gürçam, 2019:68). *Bilişsel Yanlılıklar*; aşırı iyimser olma, kontrolde yanılma ve seçici bilgi toplama gibi sebeplerle insanların yanlış karar verme/tercihte bulunma olasılığıdır (Bateman ve Schwenk, 1986: 3; Makridakis ve Wheelwright, 1989: 270). *Çerçeveleme Etkisi*; insanlar tarafından algılanan gerçekliğin bazı kısımlarını seçerek, ortaya çıkan sorunun tanımını, herhangi bir yorumu, ahlaki olarak yapılan bir değerlendirmeyi ve/veya tanımlanan haber için bir öneriyi destekleyerek onları daha dikkat çeken bir metnin içine yerleştirmektir (Gökdemir, 2010:162). Kişilerin kararları, seçim ile ilgisiz görünen bazı bilgilerin verilip verilmediği, seçeneklerin olumlu/olumsuz vurgulanma durumları, risk ihtimallerinin ve risk sonuçlarının belirgin olup olmadığı, bilginin çerçeveleme biçiminden etkilenecektir (Altun, 2020:62). *Beklenti Teorisi* ise; normal bir insanın karar verme/tercih etme sürecinde ortaya çıkan kayıplara ve zararlara, elde edeceği kazançlardan daha fazla anlam yüklemesi savı üzerine kurulmuştur. Beklenti teorisine göre insanlar kendilerinin fayda durumlarında ortaya çıkan değişimlere kendilerinde oluşan değişimlerden daha fazla anlam yüklerler (Tekin, 2016:79).

Geleneksel iktisatta bir ekonomik ajan muhtemel beklentiler oluşturup istatistiksel olarak elindeki verilere göre faydasını maksimize edecek kararlar verir. Ancak davranışsal yaklaşımçılar karar verirken bazı faktörlerin kararlarını etkileyebileceği görüşünü savunurlar. Burada ön planda olan etkenler; gerçeğin dolaysız, içgüdüsel bir biçimde kavranması (sezgi), inanç durumu ve zihinsel modellemelerdir (Şentürk ve Fındık, 2014:133). Yani bireyler kararlarını verirken psikolojiden bağımsız hareket etmezler. Davranışsal yaklaşımda bu olgu ampirik bulgularla çokça desteklenmiştir. Özellikle Kahneman ve Tversky'nin 1979'da yayınlamış oldukları makale¹ davranışsal yaklaşım teorisi açısından oldukça önemlidir.

Davranışsal yaklaşım disiplininin teorik alanı çok geniştir. Bu çalışmada vergi uyumunun davranışsal yaklaşım açısından değerlendirilmesi yapıldığından dolayı yakından ilgili olan bazı kavramlara yer verilmiştir.

2.2. Davranışsal Yaklaşım Ait Bazı Kavramlar

Davranışsal yaklaşım esasında neoklasik iktisadın varsayımlarına itiraz etmekte ve insan davranışlarında psikolojinin rolünü ampirik analizlerle kanıtlamaktadır.

¹ Nobel ödüllü Kahneman'ın, 1979 yılında *Econometrica* dergisinde Tversky ile ortak yayımlanan makalesi davranışsal yaklaşımda çok fazla atıf alan sayılı yayınlardandır.

Davranışsal yaklaşım insanın çoğu zaman hem bilişsel hem de toplumsal/sosyal kısıtlara tabi olması nedeniyle fayda maksimizasyonu peşinde koşan birey (*homo economicus*) gibi davranmadığını ya da davranmadığını ileri sürmektedir (Rabin, 2002:659). Dolayısıyla davranışsal yaklaşımın kendine özgü açıklamaları bulunmaktadır. Davranışsal ekonomi alanı, ekonomik karar vermeyi inceler ve tanımlar. Teorilerine göre, gerçek insan davranışı, sınırlı rasyonelite, ve sınırlı otokontrol nedeniyle geleneksel normatif teorisinin önerdiğinden daha az rasyonel, istikrarlı ve bencildir (behavioraleconomics.com, 17.12.2021).

2.2.1. Sınırlı Rasyonelite

Sınırlı rasyonelite, Herbert Simon'un ekonomik birimleri gerçek yaşamda geleneksel iktisadın tahmin ettiği gibi davranmalarını engelleyen kısıtları ifade etmek için ortaya koyduğu bir davranışsal yaklaşım kavramıdır (Serim ve Küçükşenel, 2020:535). Sınırlı rasyonelite kavramının özü, neoklasiklerin ifade ettiği *homo economicus* kavramındaki insanın sınırsız bilişsel yetiye sahip olduğu teorisinin kabul edilmediği, aksine insanın kararlarında ve tercihlerinde psikolojik, sosyolojik faktörlerin de etkisiyle hatalara açık olabileceği varsayımdır. Yani insan belirli kısıtlara sahip olduğundan dolayı özellikle belirsizlik ortamında tercihlerinde hatalı davranabilir. Simon'a göre (1982) akılcılık sınırlıdır çünkü düşünme kapasitemizin, mevcut bilginin ve zamanımızın sınırları vardır.

Sınırlı rasyonelitede literatürde en fazla kullanılan olgulardan birisi "çerçeveleme etkisi"dir (*framing effect*). Çerçeveleme etkisi, özünde bireylerin kendilerine sunulmuş tercihleri olumlu veya olumsuz şekilde değerlendirmelerine göre psikolojik değer işlevine farklı anlam yüklemelerini ifade eder (Tversky ve Kahneman, 1981). Sunulan tercihin sunum biçimi değişirse bireylerin kararları da değişebilmektedir. Bu sebeple özellikle pazarlama alanında sunum biçiminde yapılan değişiklik farklı etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Konuya bir örnek verecek olursak bir sigara reklamında, sigarayı üreten firma üretim aşamasında tütünlerini kavurduklarını belirtmiştir. Oysaki bütün firmalar tütünlerini kavurarak pazarlamaktadırlar. Bilgi çerçevelenmiş ve öyle sunulmuştur (Altun, 2020:63).

Sınırlı rasyonelitede bir diğer olgu "kayıptan kaçınma (*loss aversion*)" davranışıdır. İnsanlara göre kayıplar kazançlarından daha büyük görünür (Kahneman ve Tversky, 1979). Örneğin, yüz birim parayı kaybetmemek, yüz birim parayı kazanmaktan daha iyi olarak algılanmaktadır. Yani bireylerin verecekleri kararlarda kazanmaktan ziyade kaybetme endişesi daha baskındır (Serim ve Küçükşenel, 2020:536). Kayıptan kaçınma davranışında bulunan insanlar, "pişman olmama" duygusundan dolayı bu davranışı sergileyebilirler. İnsanlar, kararlarının sonradan yanlış çıkacağından korktuklarında, pişmanlıktan kaçınma sergilerler. Pişmanlıktan hoşlanmayan insanlar, örneğin doğru yatırım olacak olsa bile bir gayrimenkulü satın almama ya

da örneğin yanlış yatırım amaçlı gayrimenkul satın alma hatalarının sonuçlarından korktukları için kaçınma davranışı sergileyebilirler (Seiler ve diğerleri, 2008).

Bir diğer davranış biçimi statüko yanlılığıdır. Buna göre insanların herhangi bir şeyi yapmak ya da yapmamak seçeneklerinin ikisi de kendilerine sunulmuşken, bir şey yapmamayı seçme (eylemsizlik) eğiliminde oldukları duruma statüko yanlılığı (*status quo bias*) denilmektedir (Serim ve Küçükşenel, 2020:536). Statüko yanlılığı eylemsizlik, atalet veya beklenen pişmanlık gibi bir dizi faktörden kaynaklanabilir. Statüko yanlılığına finans sektöründe yaygın bir şekilde karşılaşılmaktadır. Finans sektöründeki yatırımcıların sahip oldukları hisse senetlerinin değeri azalsa bile neden satmakta isteksiz oldukları bu kavramla ilişkilendirilmiştir (Bozoğlan ve Demirci, 2020:537). Bir gazete veya dergi aboneliğinde, insanların bir telefonla aboneliği iptal ettirebilecek durumda oldukları halde bu yönde bir davranış sergilememeleri bir statüko göstergesidir (Thaler ve Sustain, 2015:53).

2.2.2. Sınırlı Otokontrol

Rasyonel olarak ve neoklasik iktisat teorisine göre, tüketiciler bir malın/hizmetin fiyatının o mal/hizmeti tüketmekten elde ettikleri marjinal faydayı ne zaman aştığını bilirler ve bu varsayımına göre hareket ederler. Ancak, davranışsal yaklaşım varsayımına göre gerçekte, tüketicilerin, örneğin bir pasta tüketirken durmanın mantıklı olduğu durumlarda bile aşırı yemeye devam ettikleri görülmüştür. Ya da insanlar finans piyasasında kar ettiği noktayı yakalasa bile belirli bir hisse senedine veya hisseye aşırı yatırım yapmayı uygun görebilirler (tutor2u.net, 18.12.2021).

İnsanlar çoğunlukla zaman-tutarsız tercihlerde bulunmaktadır. Bundan dolayı zaman kavramı değiştiğinde insanların tercihleri de değişebilmektedir. Bu bazen tersine de dönebilmektedir. İnsanlar içinde buldukları zamana daha fazla önem yüklerler. İnsanların zaman yanlılığı göstermeleri ve erteleme davranışı sergilemeleri otokontrol problemlerine sahip olduklarını gösterir ve bu durum daha önce aldıkları kararları uygulamalarını zorlaştırır (Serim ve Küçükşenel, 2020:547). Örneğin diyete başlamak için bir zaman belirleyip o zaman geldiğinde diyeti erteleme davranışı sergilemek sınırlı otokontrole bir örnektir.

Günümüzde birçok alanda davranışsal yaklaşım bakışıyla değerlendirme yapmak olanaklı hale gelmiştir. Kamu yönetimi açısından maliye politikalarının uygulanmasında davranışsal yaklaşımdan faydalanılmıştır. Bireysel emeklilik sistemi, elektrik tüketimleri, sigortacılık, bankacılık gibi alanlarda davranışsal yaklaşımın öngörülerinden istifade edilebilir.

Davranışsal yaklaşım teorisinin uygulanabileceği alanlardan birisi de vergileme alanıdır. Kamu harcamalarının finansmanında büyük ölçüde vergi gelirleri kullanılır. Etkin bir vergileme politikası için davranışsal yaklaşım öngörülerinin uygulanması kamu

kaynaklarının artırılması açısından önemli çözümler getirebilir. Öncelikle vergi uyumu ve vergi ahlakı ile hangi davranışsal çözümler getirilebileceği konularını sırasıyla inceleyelim.

2. VERGİLEMENİN TEORİK VE YASAL ÇERÇEVESİ

Kamu harcamalarının finansmanında büyük ölçüde vergi gelirlerinden faydalanılır. Merkezi yönetim bütçesi oluşturulurken giderler öncelikle ele alınırken bu giderleri karşılamak için gelir ve borçlanmalar denkliğin diğer tarafında yer alır. Ülkemizde bütçe denkligi oluşturulurken giderler A cetvelinde, denkliğin diğer tarafında gelirler B cetvelinde, borçlanmalar (finansman) ise F cetvelinde gösterilir². İlgili yıl başladığında öngörülen ödenekler çerçevesinde harcamalara girilir. Özel kesimden farklı olarak harcamaların gerçekleştirilmesinde gelirlerin toplanması beklenmez ve kamusal harcamalar gerçekleştirilir.

Vergi sistemindeki temel amaç, devletin kamu harcamalarını finanse etmesinin yanında, iktisadi etkinliği gözetken, vergi adaleti ve gelir dağılımı sorununa yol açmayan, ekonomik büyümeyi engellemeyen, basit, anlaşılır ve etkin bir yapıya sahip olmasıdır (Demirgil, 2018:120).

Vergi alınması bütçe hakkı çerçevesinde gerçekleştirilir. Kamu gelirleri ve harcamalarının belirlenmesinde halkın sürecin bir parçası olması demek olan "bütçe hakkı", halkın yüzyıllar süren demokrasi mücadelesinin bir ürünüdür (Konukman, 2016:23). Bütçe hakkını elde eden yönetimlerin aynı zamanda vergi toplama yetkisi de ortaya çıkmaktadır. Bütçe hakkı; toplumsal ihtiyaçların kamu hizmeti çerçevesinde görülmesi, bu hizmetler üretilirken yapılacak harcamaların finansmanını sağlayacak kamu gelirlerinin türü, tahsilatı ve karar yetkisinin kapsamı alanları olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Bağlı, 2012:47-48).

Vergilemede ideal olan adalet ve etkinliktir. Ülkeler için sosyal barışın tesis edilmesinde ve bunun sürdürülmesinde gelir dağılımının adil olması önemli bir etkidir. Bir ülkede gelir dağılımındaki eşitsizlik toplumda yaşayan kişiler arasında huzursuzluğun artmasına katkıda bulunmakta ve sosyal barışı bozmaktadır (Demirgil, 2018:120).

Toplumun adalet ve etkinlik arasındaki tercihini en iyi bir biçimde ortaya koyan ve aynı zamanda toplumsal refahı maksimize eden vergilemeye "optimal vergileme" denir. Optimal vergileme kavramı, özellikle James Mirrlees ve Edmund Phelps gibi bilim adamlarının katkılarıyla, 1970'li yıllardan günümüze tartışılmaktadır (auzefkitap.istanbul.edu.tr, 18.12.2021).

Ülkemizde bir kısmı temel vergi türleri olmakla birlikte 311 çeşit gelir türü bulunmaktadır (intvrg.gib.gov.tr, 19.12.2021). Gelir vergisi ve Kurumlar vergisi gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler olup Türk Vergi

Sisteminde yer alan temel vergilerdendir. 1949 yılında Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanunu kabul edilmiş olup vergi alanında o yıllarda ciddi bir reform olarak kabul edilmektedir. Bu kanunların hazırlanması sürecinde Alman vergi düzenlemelerinden önemli ölçüde istifade edilmiştir (Bilici, 2012:143). Motorlu Taşıtlar Vergisi, Bina Vergisi gibi vergiler ise spesifik değer üzerinden alınan vergilere örnektir.

1982 Anayasasının 73. maddesinde, "Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir" (1982 Anayasası). denilmek suretiyle vergi ödevi anayasal güvence altına alınmıştır.

Kamu harcamalarının finansmanında kullanılan vergilerin adaletli ve dengeli dağıtımını görüldüğü üzere anayasal bir zorunluluktur. O halde bu zorunluluğun yerine getirilmesinde hem yöneticilere hem de mükelleflere önemli görevler düşmektedir. Tam da burada vergi uyumu ve vergi ahlakının rolü devreye girer. Mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmelerinde davranışsal yaklaşımın önemli bir etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Başka bir anlatımla kendisinden rasyonel davranması beklenen mükellef tipi zamanında vergi ödevlerini yerine getiren, herhangi bir cezaya maruz kalmayan mükelleftir. Oysaki sadece 2020 yılında Merkezi Yönetim Gelirleri toplamı 1.141.327.412.000 TL iken bunun 18.042.226.000 TL'si ceza gelirdir (gib.gov.tr, 15.12.2021). Bu durumun pek çok sebebi olabilir. Psikolojik ve sosyolojik faktörler, ülkenin ekonomisi, vergi yükünün adaletli dağıtımının mükellef nezdindeki algısı, vergi idaresinin yaklaşımı vs. gibi etkenler vergi tahsilatlarını etkileyebilir. Ancak davranışsal yaklaşımın bu soruna önemli çözümler getirebileceği düşünülmektedir.

3. VERGİ KAVRAMI

Vergi kavramının tanımlanması aslında vergi uyumu kavramının anlaşılmasında önemlidir. Vergiler, kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla kişilerden zora dayalı olarak alınan değerlerdir (Bilici ve Bilici, 2011:129). Vergilerin en önemli özelliği karşılıksız olmalarıdır. Vergi dışındaki diğer gelirler bir karşılığa dayanmakta iken vergilerin karşılıksız olması onu diğer gelirlerden ayıran bir ayırt edici özelliktir. Nadaroğlu'na (1992) göre vergi; "Devletin veya devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin geniş anlamdaki kamusal faaliyetlerinin gerektiği harcamaları karşılamak ya da kamusal görevlerinin gereklerini yerine getirmek amacıyla ve yasal esaslara uymak kaydıyla hukuki cebir altında özel bir karşılık vaadi olmaksızın geri vermemek üzere gerçek

² Söz konusu denklikten bahsedilen A=B+F'dir.

kişilerle gerçek olmayan kişilerden aldıkları para tutarıdır” (Nadaroğlu, 1992:213).

Vergilerin somut bir karşılığı yoktur, bu sebeple de vergi verenin kamusal hizmetlerden faydalanması, vergi vermeyenin faydalanmaması diye bir şey söz konusu değildir (Bilici ve Bilici, 2011:129). Örneğin kamu geliri türü olan harçlardan, “pasaport harçı” bir gelir türüdür. Pasaport ihtiyacı olan bir kimse harç tutarını yatırması karşılığında pasaportunu alır. Başka bir örnekte, belediyelerin en önemli gelir kaynaklarından birisi olan Harcamalara Katılma Payı sadece mahallesine yol yapılan gayrimenkul sahiplerinden tahsil edilir. Ama vergiler söz konusu olduğunda böyle bir karşılık olmaması ve cebren alınması beraberinde vergi uyumu problemini ortaya çıkarabilir.

3.1. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı; vatandaşların devlete destek olma isteğine dayanan içsel bir vergi ödeme güdüsü ve davranıştır (Doerrenberg ve Peichl, 2013:297, Torgler, 2007:4). Bununla birlikte vergi ahlakının, mükelleflerin vergiden kaçınma, vergi kaçırma, kaçakçılık, vergide usulsüzlük yapma gibi eğilimlerle de yakın ilişkisi bulunmaktadır. Zaman içerisinde mükelleflerin neden bu şekilde davranış sergiledikleri araştırmalara konu edilmiştir. Feld ve Frey (2002:88) bu durumu şu şekilde ele alırlar: *“Pek çok çalışma hiç tartışmadan veya nasıl ortaya çıktığını konu edinmeden vergi ahlakını kara kutu olarak kabul etmektedir. Vergi ahlakı genellikle vergi mükelleflerinin tercihlerinin ötesinde bir unsur olarak ele alınmakta ve vergi kaçırmaya yönelik bilinmeyen etkileri ele alan analizde son etken olarak değerlendirilmektedir”*.

Vergi ahlakının vergi uyumu ile de yakın ilişkisi bulunmaktadır (Bilgin, 2011:261). Vergi ahlakı yüksek olduğu zaman vergi uyumunun da bundan etkilendiği ve uyumun da yüksek olduğu görülmektedir. Bu sebeple vergi uyumundan önce vergi ahlakı meselesinin anlaşılması gerekir (Torgler, 2007:5).

Vergi ahlakını sosyal ve psikolojik unsurlarla açıklamak mümkündür. Bu unsurlar sosyal normlar, görev bilinci, korku, vergi otoritesi ile ilişkiler, adalet duygusu, suçluluk ve utanç duygusu ve içsel motivasyondur (Bilgin, 2007:264). Sayılan bu unsurlar davranışsal yaklaşım araçlarıdır ve mükelleflerin vergi ahlakı davranışlarının açıklanmasında davranışsal yaklaşımın payı büyüktür.

3.2. Vergi Uyumu

Vergi uyumu konusu, vergi kadar eski bir konudur. Geçmişten bugüne bireyler, “verginin ne olduğu”, “vergiyi ödeme sebepleri” şeklindeki soruların cevaplarını aramak suretiyle verginin meşruluğunu, yasallığını ve ödedikleri verginin hesabını sürekli sorgulamışlardır (Yurdadoğ ve diğerleri, 2016:805). Aslında bu sorgulama bireysel bazda kalmayıp, kurumsal bazda parlamentolar adına denetim yapan yüksek denetim kurumlarınca da yapılmaktadır. Ülkemizde mükelleflerin ödemiş oldukları vergilerin (diğer bir ifadeyle kamu kaynağının) denetimi

Sayıştay tarafından yapılmaktadır. 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’na³ göre kamu kaynağı, *“Kamuya ait veya kamu gücü kullanılarak elde edilen gelirler, taşınır ve taşınmazlar ile Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerler, para, alacak ve haklar, borçlanma suretiyle elde edilenler dahil her türlü değerler ile bağış ve yardımlar”* olarak tanımlanmıştır (Sayıştay Kanunu, md.2/1-l). Kamu kaynaklarının hesap verme sorumluluğu çerçevesinde kullanılmasının denetlenmesi görevi Sayıştay’ın görevidir (Sayıştay Kanunu, md.1).

Vergi cebre dayanan ve karşılıksız tahsil edilen bir gelir türüdür. Vergi verme ödevi mükelleflerindir. Ülkemizdeki tanımıyla *“kendisine vergi borcu terettüp eden gerçek veya tüzel kişi”* vergi mükellefi olarak kabul edilir (Vergi Usul Kanunu⁴, md.8). Vergiye uyum sağlama, mükelleflerin vergi ödevlerini tam olarak yerine getirdiklerinde ancak mümkün olabilir (Yurdadoğ ve diğerleri, 2016:806). Vergi uyumu, mükelleflerin vergi yasalarına uyma derecesidir (Cullis ve Lewis, 1997:310, James ve Alley, 2002:29). Vergisel ödevleri yerine getirmemek cezai yaptırımlara tabidir. Allingham ve Sandmo’ya (1972:305) göre, Becker’in (1968:205) ekonomik suç teorisinde, tespit edilme olasılığı ve verilen para cezasının boyutunun ürünü olarak caydırıcılığın boyutu, kaçırılan gelir vergisi miktarını belirlemektedir. Ancak mükelleflerden beklenen bu ödevlerin eksiksiz bir biçimde yerine getirilmesidir.

Vergi uyumunun politik, yasal, ekonomik, psikolojik ve sosyal boyutları bulunmaktadır (Yurdadoğ ve diğerleri, 2016:806). Mükellefin vergisel ödevlerini tam olarak yerine getirmesi bu faktörlerden biri veya birkaçından etkilenir. Söz konusu faktörler mükelleflerde vergi uyumu yanında vergi uyumsuzluğu sorununu da beraberinde getirebilir.

3.3. Vergilemenin Davranışsal Çerçevesi

Son zamanlarda vergi uyumu alanında *“insanlar neden vergi kaçırmıyor?”* sorusu yerine artık *“insanlar neden vergi öder?”* sorusuna cevap aranmaktadır (Feld ve Frey, 2007:102). Mükellefler ya vergiye uyum sağlamadıklarında bu durumun kendileri açısından maliyetli olduğunu hesaplayabilir ya da toplumun bir üyesi olduklarından dolayı kendilerini vergi ödemede yükümlü hissedebilirler (Kirchler, 2008:210-211).

Vergiye uyum konusunda James Alm ve Michael Mckee’nin yaptığı bir ampirik çalışmada vergi uyumu ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır (Alm ve Mckee, 1998:270).

- Sıklıkla yapılan vergi denetimleri vergi kaçırma tespit ihtimalinin küçük ve doğrusal olmayan etkisine rağmen daha fazla vergi uyumuna teşvik eder.
- Birçok kişi denetim olasılığı altındadır ve bu nedenle beklenen fayda teorisinin öngördüğünden daha yüksek seviyelerde uyum sağlar.

³ 19.12.2010 tarih ve 27790 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanmıştır.

⁴ 10.01.1961 tarih ve 10703 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanmıştır.

- Koşullu denetimler, tamamen rastgele denetimlerden daha yüksek uyumluluk oranları ortaya çıkarır.
- Vergi ceza oranındaki bir artış vergi uyumunu marjinal olarak artırır.
- Marjinal vergi oranındaki artış vergi uyumunu azaltır.
- Vergi uyum kararı, işgücü arzı kararı ile birlikte verilir.
- Gerçek gelirlerdeki artışın vergi uyumunu artırıcı özelliği vardır.
- Bireyler, vergi ödemeleri karşılığında bir kamu malı aldıklarını hissettiklerinde daha fazla vergi ödemeye eğilimlidirler.
- Vergi uyumu, cezalar kadar ödüllere de teşvik edilebilir.
- Belirsiz mali politikaların uygulamaya konulması, devlet harcamalarının olmadığı durumlarda uyumu artırır ve devlet harcamalarının varlığında uyumu azaltır.
- Bireyler, eşitsizliğin kaynağı ne olursa olsun (örneğin vergi veya harcama yönünden) başkalarına göre kendilerine haksız davranıldığını hissettiklerinde uyum azalır.
- Vergi ödemelerinin kullanımını belirleyen kurumlar vergi uyumunu etkiler. Şöyle ki; bireyler, seçtikleri ve yaygın bir desteğin tadını çıkardıklarını bildikleri bir kamu politikası ile karşı karşıya kaldıklarında daha fazla vergi ödemeye eğilimlidirler.
- Yürürlüğe konulacak bir vergi affı, affın ardından artan cezai yaptırım çabaları takip etmedikçe, af sonrası vergi uyumunu azaltır.
- Sosyal normlar, vergi uyumu kararlarında oldukça önemli ve belirleyici bir rol oynar. Bu normlar hem bireysel eylemlerden hem de hükümet politikalarından etkilenebilir.

Vergi uyumu konusunda bir diğer araştırma (James ve Alley, 2002:33), vergilemede sosyolojik ve psikolojik faktörlerin de hesaba katılarak ekonomik yaklaşım ve davranışsal yaklaşım şeklinde karşılaştırıldığı durumdur. Hükümetlerin uygulayacakları vergi politikalarında hangi yaklaşımı benimseyecekleri kendi tasarruflarıdır. Ancak amaç etkin bir vergileme ise mutlaka davranışsal yaklaşımdan faydalanılmalıdır. Söz konusu karşılaştırma aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Vergi Uyumu Yaklaşımları

Vergi Uyumu	Birinci Yaklaşım	İkinci Yaklaşım
Kavram	-Vergi Boşluğu -%100 uyumluluk	-Gönüllülük içinde ruhuna uygun bir biçimde hareket etme istekliliği
Tanım	-Daha dar kapsamlı	-Daha geniş kapsamlı
Vergi Uyumu	-Ekonomik rasyonelite	-Davranışsal işbirliği
Örneklem	Pazarlıksız olarak; -Vergi kaçırmadan beklenen fayda -Denetim geçirme ve cezalandırılma riski -Servet maksimizasyonu	-Bireyler bağımsız faydacı değildirler. -Farklı tutumlar, inançlar, normlar ve rollere göre etkileşime geçerler. -Başarı işbirliğine bağlıdır.
Bakış Açısı	-Kaynak tahsisinde etkinlik	-Eşitlik, adalet ve etkinlik
Vergi Mükellefi	-Maddi kazanç ve kayıplarında hesapçı ve bencil	-İyi vatandaş
Adlandırma	-Ekonomik Yaklaşım	-Davranışsal Yaklaşım

Kaynak: James ve Alley, (2002:33).

Vergi uyumunda davranışsal yaklaşıma bir diğer örnek mükellefin yasal çerçeve, ahlaki yaklaşım ve diğer faktörler karşısında vergi ödemeye karar verme ve ödeme davranışı sergilemesidir. Song ve Yarbrough’a (1978) göre vergi ahlakının tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Mükelleflerin vergisel ödevlerini yerine getirmeye olan ahlaki yatkınlık derecesi tutumsal boyutun belirleyicisidir. Vatandaşların vergi idaresinin adaletli işlediğine güvenmesi mükelleflerde vergi ödeme isteğini yükseltmektedir. Vergi mükelleflerinin hukuki düzenlemeler karşısında sergilediği vergi uyum davranışı ise davranışsal boyutu şekillendirmektedir. Kanuni çerçeve (davranışsal boyut), vergi ahlakı (tutumsal boyut), fırsat ve diğer faktörler arasındaki ilişki mükelleflerin vergi ödeme kararını nihai olarak belirlemede etken olan unsurlardır (Akt., Didinmez, 2018:23).

4. SONUÇ

Davranışsal iktisat yaklaşımı veya davranışsal yaklaşım, neoklasiklerin “*homo economicus*” teorisinin geçerli olmadığını, insanların her zaman faydalarını maksimize edecek davranışlar sergilemediğini, diğer bir ifadeyle rasyonel olmadığını, tercihlerinde irrasyonel davranabildiğini ve çoğunlukla göz kararı tercihler yaptığını ileri süren bir yaklaşımdır. Davranışsal yaklaşıma göre insanların iki türlü düşünme biçimi vardır. Birincisi sezgisel düşünme, ikincisi ise bilişsel düşünmedir. Özellikle sezgisel düşünmede insanlar psikolojik faktörlerin etkisinde karar verirler ve bu kararları tercih seçimlerinde rasyonel olmayabilir. Belirsizlik altında karar vermede tercihlerin irrasyonel olduğu durumlar

bulunmaktadır. Dolayısıyla insan unsurunun belirleyici olduğu tüm ekonomik alanlarda davranışsal yaklaşımla ilgili teoriler göz önünde bulundurulmalı ve uygulanmalıdır.

İnsan unsurunun ön planda olduğu ve özellikle devletin cebir altında ve karşılıksız olarak tahsil ettiği vergilerde davranışsal yaklaşımın ne tür faydaları olabileceği konusu çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Gelinen noktada vergi mükelleflerini vergi uyumuna yönlendirmek için bu araçların kullanılabilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Vergi denetiminin etkin kullanılması, cezaların ağır olması, mükelleflere ödedikleri vergi karşılığında bir kamusal hizmet aldığı algısının yerleştirilmesi, ödüllendirme mekanizmasının etkin işletilmesi, sosyal normların kullanılması ve vergi aflarından sonra bunun sıkı takibinin yapılacağına önceden bildirilmesinin vergi gelirlerinin artırıcı etkisi bulunmaktadır. Ancak vergi uyumunu, dolayısıyla vergi tahsilatı artışını en fazla etkileyen konu vergilemede mükellefler arasında adaletin sağlandığına hissettirilmesidir. Adalet duygusu davranışsal yaklaşımın da önemli unsurlarından birisidir.

KAYNAKÇA

Allingham, M.G., and Aghar, S., (1972) "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis," Journal of Public Economics 1: 323 – 38.

Altun, T., (2020), Davranışsal Refah Ekonomisi: Liberal Paternalist Politikalar, Gülay Akgül Yılmaz, Bumin Doğrusöz, Ayşe Güner, Editör, *Güncel Maliye Tartışmaları*, ss. 83-108, İstanbul, Seçkin Yayınevi.

Bağlı, M. S. (2012), "Teorik ve Tarihsel Açısından Bütçe Hakkı", Yasama Dergisi, Ocak-Şubat-Mart-Nisan, Sayı 20.

Bateman, T. S. ve Schwenk, C. R. (1986), "Biases in Investor Decision Making: The Case of John DeLorean", American Journal of Business, 1(2): 5-12. Aktaran: KAVURMACI, C. ve ÇINAR ALTINTAŞ, F. (2017). *Stratejik Karar Verme Sürecine Bilişsel Yaklaşım: Üst Kademe Yöneticiler Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15 (3) , 93-115 . DOI: 10.11611/yead.312041.

Becker, G.S., (1968), "Crime and Punishment: An Economic Approach", Journal of Political Economy 76, pp:169-217.

Bilgin, H.K., (2011), "Vergi Ahlakının Teorik Çerçevesi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 20, Sayı:2, ss.259-278.

Bilici, N., ve Bilici, A., (2011), "Kamu Maliyesi", Seçkin Yayınevi, Ankara.

Bilici, N., (2012), "Vergi Hukuku", Seçkin Yayınevi, Ankara.

Bozoğlan, B., Demirci, V., G., (2020), "İktisadi Karar Verme Sürecinde Statüko Yanlılığı Kişilik Özelliklerinden Bağımsız mıdır?", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 13, Sayı 2, ss.534-549.

Cullis, J.G., ve Lewis, A., (1997), Why People Pay Taxes: From a Conventional Economic Model to a Model of Social Convention, Journal of Economic Psychology, Vol:18, pp:305-320.

Demirgil, B., (2018), "Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma," Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , vol.19, no.2, pp.118-131.

Didinmez, İ., (2018b), "Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyumu Analizi", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Doerrenberg, P., Peichl, A., (2013), "Progressive Taxation And Tax Morale", Public Choice, 155 (3-4), 293-316.

Eser, R. ve Toigonbaeva, D. (2011), "Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak Davranışsal İktisat", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), 287-321.

Feld, L.P. and Frey, B.S., (2002), "Trust Breeds Trust: How Taxpayers Are Treated", Economics of Governance, 3(3), 87-99.

Feld, L.P. and Frey, B.S., (2007), "Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation", Law & Policy, Vol. 29, No. 1, January.

Gök Demir, Z., (2010), "Çerçevelemenin Karar Verme Sürecine Etkisi", Akdeniz İletişim Dergisi, ss.161-180.

Hosseini, H.(2011), "George Katona: A founding Father of Old Behavioral Economics, The Journal of Socio-Economics", Vol: 40, pages:977-984, Aktaran: TEKİN, A. ve Gürçam, Ö., S., (2019), *Davranışsal İktisat ve Vergi Uyumu Arasındaki İlişki Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt 6, Sayı 5, ss. 65-76.

James, S., and Alley, C., (2002), "Tax compliance, self-assessment and tax administration", Published in: Journal of Finance and Management in Public Services, Vol. 2, No. 2 (2002): pp. 27-42.

Kahneman, D. and Tversky, A. (1979), "Prospect theory: An analysis of decision under risk". Econometrica, 47, 263-291.

Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I., (2008), "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The "Slippery Slope" Framework", Journal of Economic Psychology, 29, 210-225, doi:10.1016/j.joep.2010.01.002.

Kitapçı, İ., (2014), "Vergi Etiği-Vergi Psikolojisi", Seçkin Yayınevi, Ankara.

Konukman, A., (2016), "Türkiye'de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (1), ss.23-65.

Makridakis, S. G. ve Wheelwright, S. C. (1989) "Forecasting Methods for Management", New Jersey, John Wiley&Sons. Aktaran: Kavurmacı, C. ve Çınar Altıntaş, F. (2017), "Stratejik Karar Verme Sürecine Bilişsel

- Yaklaşım: Üst Kademe Yöneticiler Üzerine Nitel Bir Araştırma*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15 (3), 93-115.
- McCaffery, Edwrad J., Jonathan Baron, (2006), "Thinking About Tax, psychology, Public Policy and Law" 12(1):106-135, Aktaran: SEÇİLMİŞ, E. ve DİDİNMEZ, İ. (2016). *Vergi Reformlarının Davranışsal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği*. Bilig, (77), 203-332.
- Nadaroğlu, H., (1992), "Kamu Maliyesi Teorisi", Beta Yayınevi, İstanbul.
- Pareto, V. (2014), *Manual of political economy: A critical and variorum*. (Montesano, A., Zanni, A., Bruni, L., Chipman, J., S.ve McLure, M. (Ed)), Oxford:Oxford University Press, Aktaran: ALTUN, T., (2020), Davranışsal Refah Ekonomisi: Liberal Paternalist Politikalar, Gülay Akgül Yılmaz, Bumin Doğrusöz, Ayşe Güner, Editör, *Güncel Maliye Tartışmaları*, ss. 83-108, İstanbul, Seçkin Yayınevi.
- Rabin, M. (2002), "A Perspective on Psychology and Economics", *European Economic Review*, 46(4-5): 657-685.
- Seiler, M., Seiler, V., Traub, S., ve Harrison, D. (2008), *Regret Aversion And False Reference Points In Residential Real Estate*. *Journal of Real Estate Research*, 30(4), 461-474.
- Serim, H. ve Küçükşenel S. (2020), "Davranışsal İktisat ve Dürtme: Sağlık Politikaları Özelinde Bir İnceleme", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 38, Sayı 3, s. 531-559.
- Simon, H. A. (1982), "Models of Bounded Rationality", Cambridge, MA: MIT Press.
- Song, Y.D. ve Yarbrough, T.E, (1978), "Tax Ethics and Taxpayer Attitude: A Survey *Public Administration Review*", September-October, 442-452.
- Şentürk, F. Fındık, H. (2014), " Rasyonel Karar Alan Ekonomik Birimin Risk Altında Verdiği Kararlara Davranışsal Yaklaşım: Kahneman-Tversky Beklenti Teorisi Perspektifinden Eleştirel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, cilt 11, sayı 42, Temmuz 2014, ISSN 1300-0845, ss. 127-139.
- Tekin, B.(2016), "Beklenen Fayda ve Beklenti Teorileri Bağlamında Geleneksel Finans-Davranışsal Finans Ayrımı", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2/4, ss.75-107.
- Tekin, A. ve Gürçam, Ö., S., (2019), "Davranışsal İktisat ve Vergi Uyumunu Arasındaki İlişki Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt 6, Sayı 5, s.65-76.
- Thaler, R. H. ve Sunstein, C. R (2015), "Dürtme", Enver Günsel (Çev.), Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Torgler, B., (2007), "Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis", İngiltere: Edwar Elgar, Cornwall.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1981), "The Framing of Decision and the Psychology of Choice", *Science* 211 (4481), s.s.453-458.
- Yurdadoğ, V., Gökbnar, R., Tunçay, B., (2016), "Vergi Uyumunu Belirleyen Faktörlere Genel Bir Bakış", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:23, s.3, ss.805-816.